

Sekcia B

Časopriestorové aspekty zmien v spoločnosti

Subsekcia B1

Obyvateľstvo a sídla

REGIONÁLNA DIFERENCIOVANOSŤ DYNAMIKY OBYVATEĽSTVA NITRIANSKEHO KRAJA

Sylvia BÁTOROVÁ

Abstract

Analysis of demographic phenomena and processes presents distinct territorial differences. Relevant turns to be a synthetic typology of area structures on the basis of demographic features. The aim of the paper is to bring information about territorial differentiation of population change in Nitra county. The analysis was realized on the level of communities (total 343). The selected relative indicators of natural and mechanical movement in the period from 1993 to 1995 were the basis for the valuation. The result is the synthetical typology of communities which informs about the „space“ arrangement layout of the selected demographical indicators in Nitra county.

Key words: the natural, migration movement, population change, Webbs graf, population types of communities.

Vďaka demografickým, geografickým a štatistickým štúdiám sa zaoberá sledovaním kvantitatívneho efektu celkovej dynamiky obyvateľstva. Celkový pohyb obyvateľstva je výsledkom spolupôsobenia prirodzeného a migračného pohybu. Globálny prírastok, resp. úbytok obyvateľstva je potom závislý od dvoch zložiek prirodzeného (živorodenosť, úmrtnosť) a migračného pohybu (imigrácia, emigrácia).

Metodika práce, literatúra a použité štatistické materiály

(PP, PÚ – prirodzený prírastok, úbytok, MP, MÚ – migračný prírastok, úbytok, CP, CÚ – celkový prírastok, úbytok)

Priestorové analýzy zmien celkového počtu obyvateľov neumožňujú postihnúť podiel prirodzených a migračných prírastkov, z tohto dôvodu je predložená analýza doplnená sledovaním podielu spomínaných zložiek pomocou grafického vyjadrenia. Podstatou grafického

Mgr. Sylvia BÁTOROVÁ

Katedra humánnej geografie a demogeografie, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského,
Mlynská dolina 1, 842 15 Bratislava, e-mail: Batorova@fns.uniba.sk

spôsobu, ktorý odvodil a použil Webb (1963), je zobrazenie zvolených regionálnych jednotiek (v našom prípade obcí) na grafe, ktorého vertikálna os zobrazuje bilanciu prirodzeného pohybu obyvateľstva (PP, resp. PÚ) a horizontálna os bilanciu migračného pohybu obyvateľstva (MP, resp. MÚ). Grafickú metódu pre jej názornosť použili viacerí slovenskí autori: Očovský (1968), Podolák (1986), Bašovský (1973) a Székely (1993).

Štúdium demografických procesov a dynamiky obyvateľstva sa uskutočnilo na úrovni obcí (spolu 343 v roku 1995). Základom boli priemerné hodnoty absolútnych počtov narodených, zomretých, prisťahovalých, vysťahovalých za obdobie 1993-1995, z ktorých sa vypočítali pre každú obec vybrané relatívne ukazovatele pohybu obyvateľstva (hrubé miery na 1000 obyvateľov stredného stavu). Výsledkom je syntetická typológia obcí uskutočnená na základe rozšírenia typov celkového prírastku, ktorá zároveň informuje o priestorovom rozložení vybraných demografických ukazovateľov v Nitrianskom kraji.

Regionálna diferencovanosť CP (CÚ) obyvateľstva Nitrianskeho kraja

1. Základná demografická charakteristika Nitrianskeho kraja

V Nitrianskom kraji žilo v roku 1997 viac ako 700 000 obyvateľov. Podľa výsledkov pohybu obyvateľstva v roku 1997 (tab. 1) možno skonštatovať, že patrí do skupiny krajov s podpriemernou živorodenosťou, je krajom s najvyššou úmrtnosťou a najväčším prirodzeným úbytkom v SR, migračný prírastok kraja je nad priemerom SR, čo však nemá výraznejší vplyv na celkový pohyb, pretože Nitriansky kraj je krajom s najväčším celkovým úbytkom v SR.

Tab. 1. Pohyb obyvateľstva SR v roku 1997 podľa krajov

KRAJ SR	Nž [‰]	Úm [‰]	PP [‰]	MP [‰]	CP [‰]
Bratislavský	8,14	9,15	-1,01	0,64	-0,37
Trnavský	9,76	9,87	-0,11	1,43	1,32
Trenčiansky	9,67	9,55	0,12	0,23	0,35
Nitriansky	9,67	11,17	-1,49	1,01	-0,48
Banskobystrický	10,49	10,89	-0,40	0,13	-0,27
Žilinský	11,87	8,91	2,96	-0,44	2,52
Prešovský	14,11	8,43	5,68	-0,29	5,39
Košický	12,90	9,61	3,29	0,16	3,45
SR	10,98	9,68	1,30	0,32	1,62

Nž-živorodenosť, Úm-úmrtnosť, PP-prirodzený pohyb, MP-migračný pohyb, CP-celkový pohyb
Spracované podľa ŠÚ SR – predbežné výsledky

2. Prirodzený pohyb

Prirodzený pohyb obyvateľstva je v súčasnosti dôležitým faktorom formovania sa populačnej štruktúry Nitrianskeho kraja. Nízka hodnota PP (hmpp) dostáva kraj do výnimočného

postavenia v rámci SR (tab. 1). Počas sledovaných 3 rokov bol až pre 259 obcí Nitrianskeho kraja typický PÚ, čo predstavuje 76%, zvyšných 84 obcí (24%) charakterizuje PP, z čoho je nad priemerom SR (hmpp SR 1993-95 2,80‰) len 61 (17%). Z hľadiska regionálnej diferencovanosti môžeme podľa PP rozdeliť Nitriansky kraj na dve základné oblasti. Juh, juhovýchod, skupinu obcí charakterizuje nízka úroveň živorodenosti, ktorej hodnoty sú v porovnaní s priemerom SR za sledované obdobie (hmž SR 1993-1995 12,60‰) značne podpriemerné, druhým znakom je vysoká úmrtnosť, ktorá je vzhľadom k úrovni úmrtnosti za SR (hmú SR 1993-1995 9,80‰), výrazne nadpriemerná. Dôsledkom nízkej živorodenosti je rýchle relatívne stárnutie obyvateľstva a tým aj vyššia úmrtnosť. Spolupôsobenie všetkých spomínaných faktorov podmieňuje výrazný PÚ obyvateľstva. Sever, severozápad, skupinu obcí charakterizuje živorodenosť okolo priemeru až nad priemerom SR, hodnota úmrtnosti je u väčšiny obcí mierne až stredne nad priemerom SR. Vzhľadom k prvej oblasti je pre sever, severozápad kraja typický PP.

Ani jedna z oblastí však nie je úplne homogénna, viditeľné sú rozdiely medzi vidiekom a mestom. Mestá, obce v prímestských zónach a väčšie obce, ktoré majú niektoré mestské aktivity (lokalizácia priemyselnej výroby, stredisko cestovného ruchu...) sú charakteristické PP (obce v okolí Levíc, Komárna, Nových Zámkov, Štúrovo, Slatina, Topoľčianky, Pohronský Ruskov, Tlmače, Kalná n/Hronom, Šurany...). V mestách a obciach spomenutých typov je úmrtnosť podpriemerná, alebo osciluje okolo priemeru SR za sledované roky a úroveň živorodenosti je buď okolo priemeru alebo mierne podpriemerná.

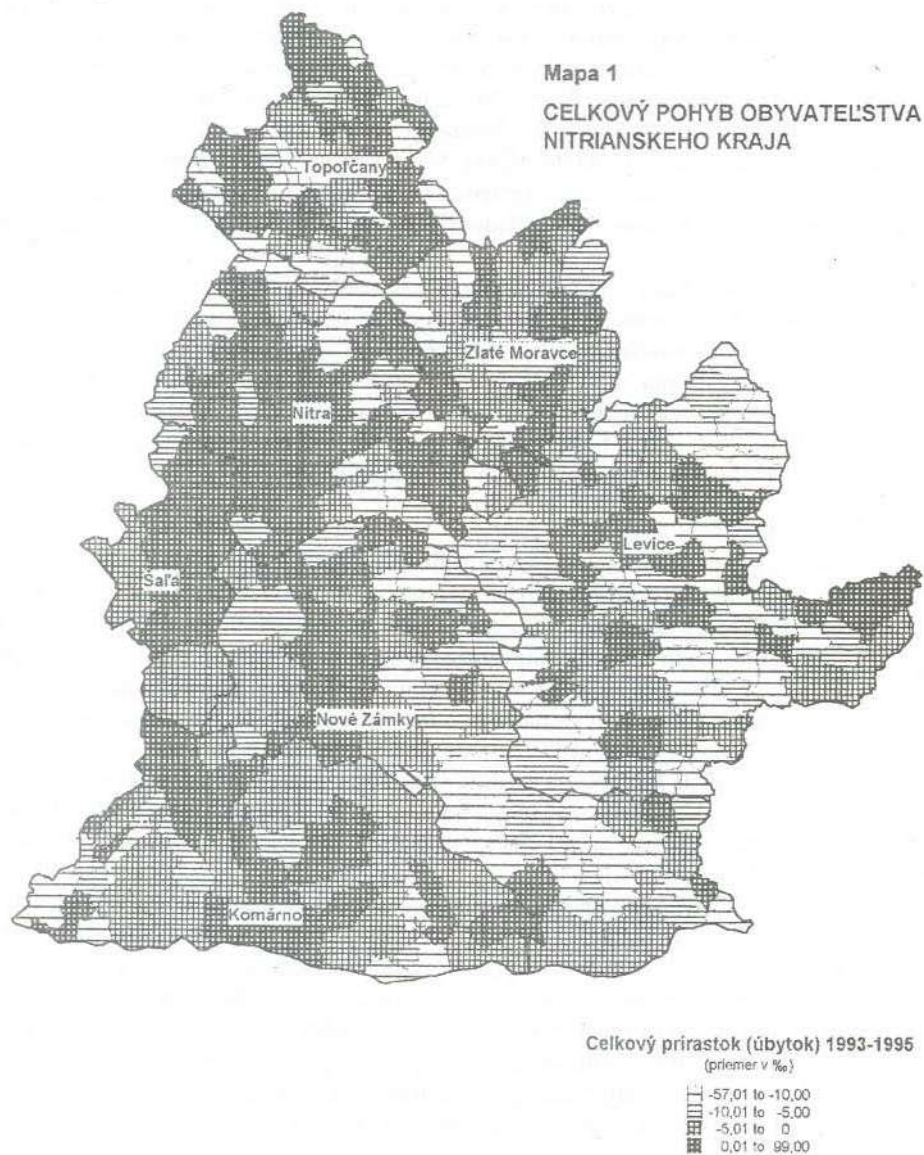
3. Migračný pohyb

Nitriansky kraj je územím s intenzívnym vnútorným sťahovaním obyvateľstva. Migračný pohyb je na rozdiel od prirodzeného pohybu silne spätý s ekonomickými faktormi, vyznačuje sa citlivou reagenciou na ekonomický rozvoj jednotlivých oblastí, Bašovský (1973, s. 109). V porovnaní s prirodzeným pohybom obyvateľstva Nitrianskeho kraja sa migračný vyznačuje väčšou regionálnou diferencovanosťou, oblasti kompaktnejšieho charakteru sa dajú ľahšie vymedziť. Dôležitejšie je zdôrazniť rozdiel medzi mestom a vidiekom. Pre mestá a väčšie obce je typická v kraji najnižšia emigrácia (hme do 20‰), nie všetky sú však pre obyvateľov imigračne príťažlivé. Zlaté Moravce sú mestom s najväčším MÚ (-7,88‰), migračne stratové sú aj okresné mestá Nové Zámky (-0,38‰), Šaľa (-1,45‰) a mestá Vráble, Šahy, Tlmače, Štúrovo (do -3,00‰). Ostatné mestá (8) sa vyznačujú MP (do 4‰). Levice sú mestom s najväčším MP (9,10‰).

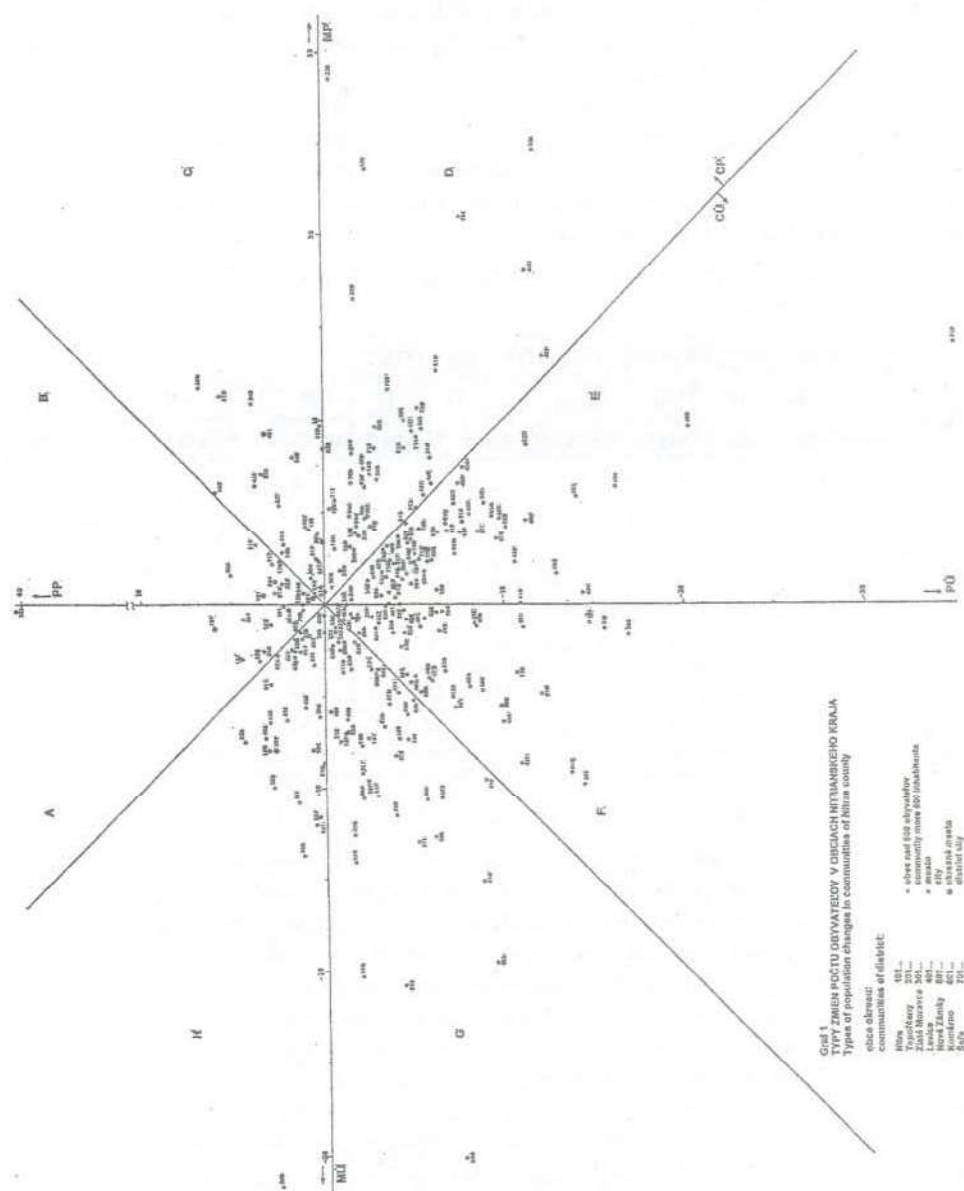
Najkompaktnejšou oblasťou z pohľadu emigrácie sa javí opäť juh, juhovýchod kraja. Patria sem predovšetkým obce Levického okresu, pre ktoré je typická vysoká emigrácia (hme vo väčšine obcí od 15,00 do 53,00‰). Je to časť oblasti SR (od Nových Zámkov, cez Levice na východ až po Rimavskú Sobotu), ktorá je viacerými autormi označovaná ako populačne slabšia, príčinou je tradične nízka pôrodnosť a dlhotrvajúci MÚ podmienený nízkou ponukou pracovného trhu. Avšak ani táto oblasť nevystupuje ako jednoliaty celok, medzi územiami so silnou emigráciou vystupujú imigračné pásy s jadrami (napr. pás obcí od juhu okresu Zlaté Moravce, cez Nový Tekov, Levice k najvýchodnejšiemu cípu Levického okresu).

4. Typológia obcí podľa vzťahu prirodzeného a migračného prírastku

Doteraz oddelene skúmané faktory môžeme spojiť a analyzovať na mape CP (mapa 1) a Webbovom grafe (graf 1), ktorý nám umožní porovnať intenzitu spolupôsobenia PP (PÚ) a MP (MÚ).

Mapa I. Celkový pohyb obyvateľstva Nitrianskeho kraja

Graf 1. Typy zmien počtu obyvateľov v obciach Nitrianskeho kraja
Types of population changes in communities of Nitra county

Rozmiestnenie obcí v grafe ukázalo, že sa v Nitrianskom kraji nachádza všetkých 8 typov zmien počtu obyvateľov. Zo všetkých obcí kraja (343) bolo až 241 (70%) s CÚ, CP zaznamenalo len 101 obcí, čo predstavuje 30% (tab. 2).

Typ A: najmenší počet obcí Nitrianskeho kraja (len 11, približne 3% z celého súboru) patrí do typu A. Tento typ je charakteristický CP, v ktorom PP prevyšuje MÚ. Obce typu A sa nenachádzajú v okrese Levice a Komárno. Reprezentačným príkladom sú mestá Nové Zámky, Šaľa a Vráble alebo väčšie obce Horná Kráľová (okres SA), obce v prímestských zónach Hostovce (ZM), Machulince (ZM)...(tab. 2).

Tab. 2. Počet a podiel obcí Nitrianskeho kraja podľa CP (CÚ) a PP (PÚ) v rokoch 1993-1995

okres	CELKOVÝ PRÍRASTOK								CELKOVÝ ÚBYTOK																
	A		B		C		D		E		F		G		H		PP	PÚ	CP	CÚ	Spolu				
	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	abs %	obcí				
NR	3	5	6	11	3	5	12	21	7	13	6	11	16	29	3	5	15	26	41	74	24	3	32	57	56
TO	2	4	2	4	6	11	10	19	3	6	2	4	18	35	9	17	19	36	33	64	20	38	32	62	52
ZM	2	7	2	7	3	9	3	9	3	9	3	9	8	25	8	25	15	48	17	52	10	31	22	69	32
LV	0	0	1	1	4	5	11	12	21	24	23	26	20	23	8	9	13	15	75	85	16	18	72	82	88
NZ	2	3	2	3	3	5	8	13	18	30	17	28	9	15	2	3	9	14	52	86	15	25	46	75	61
KN	0	0	1	2	4	10	5	12	11	27	5	12	10	25	5	12	10	24	31	76	10	24	31	76	41
SA	2	15	0	0	1	8	4	31	5	38	1	8	0	0	0	0	3	23	10	77	7	54	6	46	13
spolu	11	3	14	4	24	7	53	15	68	20	57	17	81	24	35	10	84	24	259	76	102	30	241	70	343

spracované podľa ŠÚ SR: Bilancia pohybu obyvateľstva 1993, 1994, 1995

Typ B, C: typ B je zastúpený 14 obcami, ktoré tvoria 4% zo všetkých sledovaných obcí. Do typu C bolo zaradených 24 obcí, t. j. 7%. Pre obidva typy je charakteristický prirodzený aj migračný prírastok, z tohto dôvodu boli zaradené do jednej skupiny. Obce typu B, C nevytvárajú v Nitrianskom kraji kompaktnejšiu zónu, sú rozložené mozaikovo. Patria sem okresné mestá Nitra, Komárno a Levice, ktoré pôsobia spolu s niekoľkými obcami vo svojom okolí ako prírastkové jadrá (Ivánka pri Nitre, Jarok, Alekšince, Svätoplukovo-okolie Nitry, Horná Seč, Hronské Kľačany-okolie Levíc, Vrbová, Chotín-okolie Komárna). Spomínané mestá poskytujú obyvateľom spektrum pracovných príležitostí, čo ich robí imigračne atraktívnymi. Ďalej sem patria obce, v ktorých je lokalizovaná priemyselná výroba-Šurany, Kalná n/Hronom, či väčšie obce Močenok, Jelenec, Žirany, Čierne Kľačany, Skýcov, Komjatice, Bánov, Gbelce, Búč, Radošina, Prašice.... Celkové prírastky sú vzhľadom k populačnej situácii v Nitrianskom kraji výrazné.

Typ D: celkový prírastok je výsledkom MP a PÚ. Sú to územia, v ktorých je bilancia prirodzenej reprodukcie negatívna a obyvateľstvo rastie vďaka imigrácii, Očovský (1968, s. 63). V Nitrianskom kraji je zastúpený 52 obcami (15% obcí). Relatívne najviac obcí tohto typu je v okrese Šaľa (31% obcí) a Nitra (21%), najmenej v okrese Zlaté Moravce (9%). Suma

pristahovaných v niektorých obciach značne prevyšuje PÚ, čo spôsobuje výrazný CP (15,00% a viac), napr. Nitrianska Streda (TO), Nitrianska Blatnica (TO), Klasov (NR), ale vo väčšine z nich sa tieto zložky len mierne líšia, čím sú hodnoty CP nízke (0 až 2,00%), napr. Plášťovce (LV), Beladice (ZM), Hontianska Vrbica (LV)...(tab. 2).

Najviac zastúpenými typmi obcí s CÚ obyvateľstva sú E, F a G, zaraďujeme k nim 206 obcí (61% celého sledovaného súboru). Je potrebné poukázať na fakt, že najväčšie zastúpenie v týchto 3 typoch majú obce Levického okresu (73% obcí). Druhý okres s výrazným zastúpením v typoch E a F je okres Nové Zámky (58%). Typ G je značne rozšírený v okrese Nitra (29%) a Topoľčany (35%), (tab. 2).

Typ E: na CP obcí tohto typu sa podieľa MÚ a PÚ, ktorý je v prevahe. Typ E je zastúpený 68 obcami (20%), pričom relatívne najviac z nich je z okresu Šaľa, kde 5 obcí tvorí až 38% okresu, Nové Zámky (30%, 18 obcí) a Komárno (27%, 11 obcí). V ostatných okresoch je zastúpenie týchto typov obcí oveľa nižšie (tab. 2).

Typ F, G: typ G je prvým a typ F tretím najpočetnejším typom obcí v Nitrianskom kraji. Pre obidva je charakteristický PÚ a MÚ. Do typu G patrí 81 obcí (24%), do F 57 (17%). Imigračná sila typov B, C (v našom prípade hlavne mestá Levice a Komárno) sa stáva jedným z faktorov podporujúcich u obcí typu F a G emigráciu. Emigrácia spolu s PÚ obyvateľstva robí z týchto obcí výrazne depopulačné oblasti. Obce spomínaných typov tvoria takmer súvislé územie na juhu, juhovýchode kraja (okres Levice, Nové Zámky a Komárno). Jedinými územiami, ktoré narúšajú ich integritu sú už spomenuté imigračné jadrá. Relatívne veľké zastúpenie typu G je aj v Topoľčianskom (35%) a Nitrianskom okrese (29%) (tab. 2).

Typ H: zlú demografickú situáciu reprezentuje tiež typ H. Tento typ má síce kladnú bilanciu prirodzeného pohybu, ale spolu s MÚ spôsobuje CÚ obyvateľstva. Hodnoty úbytku sú rôzne. V obciach, ktoré sem patria PP nedokáže nahradiť relatívne veľké migračné straty, týmto spôsobom sa tieto oblasti vyľudňujú. Najviac je tento typ zastúpený v okrese Topoľčany (17%, 9 obcí), Zlaté Moravce (25%, 8), Komárno (12%, 5) a Levice (9%, 8). Patrí sem spolu 35 obcí (10%). Zaujímavé je, že do tohto typu bolo zaradené mesto Zlaté Moravce, čím sa stali jediným okresným mestom v kraji s CÚ. Ostatné okresné mestá patrili do typov A až C. Typ H zahŕňa oblasti, ktoré tvoria zásobárne ľudských zdrojov pre územia so silnejšou hospodárskou bázou, ktorú buď nikdy nemali alebo ju v poslednom období strácajú, Očovský (1968, s. 61), ako príklad možno uviesť Zlaté Moravce, Tlmače, Pohronský Ruskov, Štúrovo, Slatina.

Záver

Z analýzy prirodzeného a migračného pohybu obyvateľstva Nitrianskeho kraja a tým aj typológie obcí podľa komponentov rastu obyvateľstva za roky 1993-1995 vyplýva niekoľko záverov.

V Nitrianskom kraji sú zastúpené všetky typy obcí od depopulačných s CÚ obyvateľstva až po typy s CP, nepriaznivé postavenie kraja v rámci SR z hľadiska celkového pohybu obyvateľstva potvrdzuje aj fakt, že až 70% jeho obcí je depopulačných, z čoho až u 41% (138) obcí je CÚ výsledkom spolupôsobenia MÚ a PÚ. Viac ako 75% obcí sa vyznačuje PÚ.

Pomocou typológie obcí boli na koniec vyčlenené dve základné oblasti: juh, juhovýchod kraja ako populačne depresná oblasť, pre ktorú je typický CÚ obyvateľstva a sever, severozápad

kraja ako populačne rastová oblasť so silnejším zastúpením obcí s CP. Ani jedna z vyhraničených oblastí však nie je homogénna, prejavujú sa rozdiely demografických procesov medzi mestami a vidiekom. Mestá a väčšie obce pôsobia ako imigračné jadrá a rastú na úkor depopulácie vlastného okolia.

Analyzované javy a procesy sú spolu silne viazané, navzájom koincidujú, vzájomne sa podmieňujú. Predložená práca nevyčerpáva celý problém. Je základnou sondou, na báze ktorej sa bude robiť ďalší výskum (stupeň závislosti znakov pohybu od znakov štruktúry obyvateľstva – veková, náboženská štruktúra, podiel ekonomicky aktívneho obyvateľstva...). Obce boli sledované počas 3 rokov, čo je dosť krátke obdobie na vyvodzovanie konečných záverov, do úvahy treba brať aj slabú výpovednú hodnotu štatistických údajov malých obcí.

Literatúra:

- BAŠOVSKÝ, O. (1973): Pohyb obyvateľstva a regionálna štruktúra ČSSR. Acta Geographica Universitatis Comenianae, *Economico-Geographica* Nr. 12, Bratislava, s. 97-122.
- BAŠOVSKÝ, O., PAULOVIČ, J., HVOŽDAROVÁ, E. (1987): Prognóza rozvoja územia juhoslovenských okresov v oblasti nevýrobnej sféry, *AFRNUC Geographica* Nr. 27, s. 89-113.
- MLÁDEK, J. (1992): Základy geografie obyvateľstva, SPN, Bratislava.
- OČOVSKÝ, Š. (1968): Typizácia zmien počtu obyvateľstva na príklade Československa v rokoch 1960-1966. *Geografický časopis*, XX, č. 1, s. 56-71.
- PAVLÍK, Z., RYCHTAŘÍKOVÁ, J., ŠUBRTOVÁ, A. (1986): Základy demografie, Praha Academia.
- PODOLÁK, P. (1986): Priestorová diferenciácia pohybu obyvateľstva na Slovensku v r. 1971-1980. Kandidátska dizertačná práca. Geografický ústav SAV, Bratislava.
- SZÉKELY, V. (1993): Rastové typy obcí v okrese Prievidza v období 1971-1990. *Slovenská štatistika a demografia*, 3. roč., č. 4, s. 4-14.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY (1994), (1995), (1996): Bilancia pohybu obyvateľstva Slovenskej republiky podľa obcí v roku 1993, 1994, 1995, Bratislava.
- WEBB, J. W. (1963): The natural and migrational components of population changes in England and Wales, 1921-1931. *Economic Geography*, 39, s. 130-148.

THE REGIONAL DIFFERENTIATION OF INHABITANTS DYNAMICS IN NITRA COUNTY

Sylvia BÁTOROVÁ

Summary

The paper pays attention to quantitative effect of population change in Nitra county and to its regional differences. By completing the analysis, here was used a Webbs graph method and statistical data about the movements of inhabitants on the level of communities in the period from 1993 to 1995.

The analysis results that the natural movement of Nitra county population is adverse (more than 3/4 communities are characterized by natural decrease), for 70 per cent of communities is typical a total decrease of inhabitants.

By following the territorial differences of the selected processes in the area of Nitra county there have been found differences not only between the north and the south part of the county, but also between urban and rural areas. Population growth is typical for the north of the county, the population wane for the south.

Recenzent: Prof. RNDr. Jozef Mládek, DrSc.

VÝZNAM A PRIESTOROVÉ SÚVISLOSTI MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV MIEST

Ján BUČEK

Abstract

Massive growth of international relations of Slovak cities, especially with cities in Western Europe was allowed by changes after 1989. Their co-operations were not only of technical character, but has included also important value based issues (local democracy, human rights etc). Some general comments concerning the role of international relations of cities are mentioned in first part of the paper. Importance and spatial aspects of urban international relations are documented on a case of Slovak cities, with special emphasis on latest development in a case of selected group of internationally active bigger cities.

Key words: cities, local self-government, international relations, spatial orientation.

Potreba aktivizácie Slovenska na globálnej úrovni a európska integrácia si vyžadujú náležité kroky nielen na úrovni centrálného štátu a celoslovenských inštitúcií, ale aj na lokálnej úrovni. Po r. 1989 nastal prudký rozvoj medzinárodných vzťahov miest a obcí na Slovensku. Tento vývoj bol na jednej strane kvalitatívne novým pokračovaním už predtým existujúcich „družobných“ vzťahov a na druhej strane reakciou na nové možnosti týchto kontaktov. Vzťahy miest so zahraničím sa mohli začať organizovať na princípoch podobných vyspelým demokraciám, čo slovenské mestá a obce začali okamžite intenzívne využívať.

V príspevku naznačujem základný význam medzinárodných vzťahov miest (reprezentovaných ich samosprávami), uvádzam základné oblasti ich výskumu. Cieľom príspevku bolo aj načrtnúť hlavné tendencie vývoja medzinárodných vzťahov slovenských miest. Hlavným zdrojom informácií o vývoji tesne po r. 1989 sú výsledky výskumu z r. 1994 (Buček, 1995). Posledný vývoj charakterizujem na základe prieskumu uskutočnenom na vzorke 8 veľkých miest Slovenska v r. 1997-1998 (Banská Bystrica, Bratislava, Košice, Michalovce, Nitra, Prešov, Trenčín, Trnava), využívajúc informácie a materiály z jednotlivých mestských úradov.

RNDr. Ján BUČEK, CSc.

Katedra humánnej geografie a demogeografie, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského,
Mlynská dolina 1, 842 15 Bratislava